

Cromvoirt

Cromvoirt is rond 1100 ontstaan op de overgang van hoge zandgronden aan de zuidkant en lager gelegen kleigronden in het noorden. De naam Cromvoirt is afgeleid van 'krom' (bocht, bochtig) en 'voorde', een doorwaadbare plaats in een rivier of beek. In Cromvoirt was dat de Zandleij met een voorde ter hoogte van de St.-Lambertusstraat of de Loverensebrug.

Bestuurlijk was dit dorp lang verbonden met Vught. In 1811, toen Nederland was ingelijfd bij het Franse Keizerrijk, werd Cromvoirt een zelfstandige gemeente met aan het hoofd een Maire (burgemeester).

De gemeente had twee kernen: Cromvoirt en het gehucht Deuteren.

Cromvoirt was een agrarische gemeenschap, met veel gemengd bedrijf. Bestuurlijk was de gemeente zwak en er waren nogal wat onderlinge conflicten. Dit én de financiële problematiek van deze kleine gemeente leidde er uiteindelijk toe dat de gemeenteraad in 1929 besloot in te stemmen met het voorstel van burgemeester Van Rijswijk om Cromvoirt bij Vught en Deuteren bij 's-Hertogenbosch te voegen. Dat gebeurde uiteindelijk in 1933.

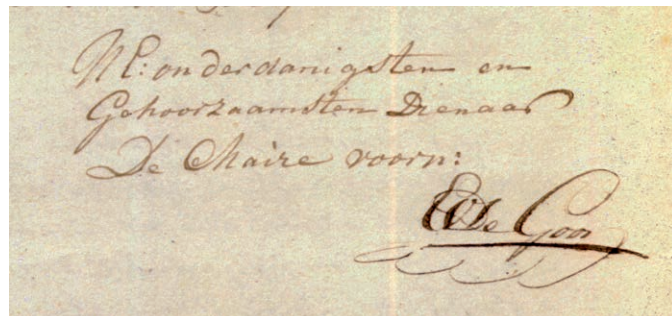
Demografie

Cromvoirt telde in 1811 402 inwoners. In Cromvoirt zelf stonden 58 woningen en op Deuteren 17. Opvallend veel mannen en vrouwen waren ongehuwd. In 1840 bleek uit de Volkstelling dat 172 van de 225 mannen en 153 van de 207 vrouwen ongehuwd waren. Onder hen 15 weduwnaars en 21 weduwen. Dit hoge aantal ongehuwden wijst op armoede: men trouwde doorgaans pas als sprake was van enige bestaanszekerheid. In 1858 passeerde het bevolkingsaantal

de 500: 506. Pas in 1925 steeg de bevolking tot boven de 600. In 1930 bedroeg het aantal: 667 (vooral dankzij een groeiend Deuteren). Bij de opheffing van de gemeente in 1933 stond de teller op 680 inwoners.

Het gemeentebestuur

Het Franse keizerrijk kende een centralistisch bestuursmodel. Dat liet op lokaal niveau weinig ruimte voor eigen beleid. De maire (burgemeester) was vooral de uitvoerder van maatregelen die afkomstig waren van de prefect van het departement en – via hem – vanuit Parijs. De conseil municipal (gemeenteraad) had slechts een adviserende stem. De eerste gemeenteraad van Cromvoirt bestond uit: Egbert van de Goor (maire), Martien Slegers (adjoint-maire, locoburgemeester), G. van der Sande, Francis de Kort, Daniel Pullens, Adriaan de Bever en Engelbrecht Dieden. In 1813, toen Napoleon verjaagd was en Willem I op de troon kwam, bleef het Cromvoirtse bestuur ongewijzigd. Alleen veranderde de titel maire in burgemeester.

Handtekening van burgemeester E. van de Goor van Cromvoirt. (Archief gemeente Cromvoirt, BHIC)

Cromvoirt was een kleine gemeenschap met een beperkt aantal families die een rol speelden in de Cromvoirtse gemeenteraad. Dat leverde ook rivaliteiten op. Zo maakten

oud-burgemeester - en nog steeds raadslid - Adriaan de Bever en burgemeester De Kort ruzie over wegen en bomen op het grondbezit van De Bever. Daar kwam sinds 1880 een groot conflict bij tussen burgemeester J.M. de Ruijter en de pastoor, H.W. Lammers. Lammers had groeiende bezwaren tegen wat hij familieregering noemde. Dat conflict leidde tot een tweedeling in de Cromvoirtse gemeenschap, die ook doorwerkte in de gemeenteraad. De groepen die tegenover elkaar stonden werden 'ijsberen' (de aanhangers van de pastoor) en 'tigers' (de aanhangers van de burgemeester) genoemd. Ook het College van B&W was verdeeld. Wethouder J. van der Meulen hoorde tot de 'partij' van de pastoor. Het conflict werkte ook door in verenigingen en maatschappelijke organisaties. Zelfs toen burgemeester en pastoor van het toneel verdwenen waren, bleef de rivaliteit tussen de beide groepen bestaan. In 1923 concludeerden B&W van Cromvoirt en de Commissaris van de Koningin dat het beter zou zijn om de gemeente op te heffen. De CdK noemde drie redenen: een oplossing voor de gemeentelijke ruzies, de vrees dat de Cromvoirtse bevolking de kosten van een eigen bestuur niet langer zou kunnen dragen en de noodzaak van de aanleg van een verharde weg naar 's-Hertogenbosch en Vught (iets waar Cromvoirt geen geld voor had). Toch zou het nog tien jaar duren voordat Cromvoirt daadwerkelijk werd opgeheven.

De burgemeesters van Cromvoirt

E. van de Goor	Maire	1811-1813
	burgemeester	1813-1819
	schout	1819-1821
A. de Bever	Schout	1821-1827
L. de Bever	Burgemeester	1827-1838
A. de Kort	Burgemeester	1838-1878
J.M. de Ruijter	Burgemeester	1878-1916
A.F. van Rijswijk	Burgemeester	1916-1932

Egbert van de Goor dreef met zijn vrouw een café, dat tegenwoordig de naam 't Wapen van Cromvoirt heeft. Hij behoorde tot de dertig personen 'welke het hoogst in de

De ambtsketen van de burgemeester van Cromvoirt (Vughts Museum).

belastingen zyn aangeslaagen'. Tot die groep hoorden nog twee herbergiers en verder zevenentwintig bouwmannen (landbouwers). Eén van die bouwmannen was Adriaan de Bever, die Van de Goor als schout (burgemeester) opvolgde. De zoon van Adriaan, Laurens, landbouwer, werd de volgende burgemeester. Vervolgens werd A. de Kort, opnieuw een landbouwer, burgemeester. Hij vervulde die functie veertig jaar. De verhoudingen met zijn beide voorgangers

Kerk en staat in één rijtuig (1909). V.l.n.r. pastoor H.W. Lammers, wethouder K. Slegers, burgemeester J.M.de Ruijter en wethouder P. van Mensvoort (foto: BHIC).

Aan de slag met de dorsmachine.

waren zo nu en dan gespannen. Al deze burgemeesters kwamen uit Cromvoirt zelf. Dat gold ook voor J.M. de Ruijter, een rietdekker. Onder zijn burgemeesterschap kwam het tot grote tegenstellingen tussen aanhangers van de burgemeester en die van pastoor Lammers.

Toen de Ruijter na achtendertig jaar aftrad, werd de burgemeester van Helvoirt, A.F. van Rijswijk, óók eerste burger van Cromvoirt. Een signaal dat het einde van de gemeente aanstaande was, al zou het toch nog zestien jaar duren.

Economie

Cromvoirt was een agrarische gemeenschap. Ongeveer 80% was werkzaam in de landbouw, als eigenaar van grond en vee, als pachter, als knecht of als oproepkracht. Ook bij de overige beroepen waren er vele die verwant waren aan het agrarische leven: een strodekker, schovenbinders, klompenmakers, paardenhandelaren en wagenmakers. Andere beroepen waren: bakkers, slaggers, kleermakers, schoenmakers, vissers, een schipper (van het veer op Vlijmen), 'kooimannen' (werkzaam bij een van de eendenkooien) en maar liefst vijf caféhoud(st)ers. Omstreeks 1850 was er op Deutenen sprake van een 'moerderij' (de Moerputten;

turfwinning). In de tweede helft van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw (tot 1933) is sprake van een bakker, een molenaar, een smid, een metselaar, een wagenmaker, een rund- en varkensslager, timmermannen, klompenmakers en rietdekkers.

In deze periode veranderde de veestapel: rond 1900 waren alle ossen verdwenen. Dat kwam vooral omdat trekossen niet langer gebruikt werden. Schapen verdwenen na 1855 ook uit beeld, totdat er in 1930 weer twee kudden bleken te zijn. Wat ook grotendeels verdween waren de bijenstokken. Het aantal koeien steeg licht, van 230 in 1855 naar 283 in 1930. Het aantal varkens groeide sterker: van 80 in 1855 naar 269 in 1930. Geiten daarentegen namen af: van 59 naar 32. Wat wel sterk groeide was het aantal ganzen en kippen: in 1855 waren dat er 460; in 1930: 3.580. De belangrijkste landbouwproducten die in Cromvoirt verbouwd werden, waren boekweit, haver, rogge en aardappelen. In de loop van de negentiende eeuw zou het belang van aardappelen toenemen ten koste van boekweit en – in mindere mate – rogge.

Onderwijs

Toen Cromvoirt een zelfstandige gemeente werd, hadden Cromvoirt en Deutenen allebei een kleine openbare school.

Confessioneel onderwijs kwam in de negentiende eeuw nog niet in aanmerking voor overheidssteun. In Deuteren werd onderwijs gegeven in een kamer in een boerderij. In Cromvoirt lag vlak bij de pastorie en de schuurkerk 't Schoolhuys. Onderwijzer was J.C. Louwaars. Andere leerkrachten waren in Cromvoirt: F. Reykers (\pm 1814), Jacobus de Keijzer (1817 - 1822), J. Beex (1822 - 1835), Paulus Borsten (1835 - 1848), Leonardus Hendrikus Boelaars (1848 - ?; vanaf 1899 bijgestaan door Johannes Wilhelmus Paijmans) en Antonius Alphonsus Roelands (1876 - 1933) (met opnieuw J.W. Paijmans). Leerkrachten op de school op Deuteren waren: H. Schijven (\pm 1835) en H. van Esch (\pm 1842). In 1855 sloot de school bij gebrek aan voldoende leerlingen. In 1860 vond een nieuwe start plaats met J. van de Hurk. In 1861 werd de school opnieuw gesloten.

Tot 1900 bestond er geen leerplicht. Dat betekende dat niet alle kinderen naar school gingen. In de winter gingen meer leerlingen naar school dan in de zomer. Veel kinderen hielpen namelijk mee op de boerderij. Schoolmeester Borsten en zijn vrouw Cornelia Wassen hadden in Cromvoirt ook nog een kostschool. Ze hadden vijftien leerlingen in de kost. Meester Paijmans was lokaal een persoonlijkheid. Hij speelde een belangrijke rol in de politieke conflicten in het dorp, maar was ook heel actief in het verenigingsleven. Hij was dirigent

De St.-Lambertuskerk in Cromvoirt.

van het kerkkoor en van de fanfare St.-Lambertus, directeur van de Boerenbond en bestuurslid van de Boerenleenbank.

Religie

Kerkelijk viel Cromvoirt lange tijd onder de Vughtse St.-Lambertusparochie. In 1717 werd het een zelfstandige parochie, eveneens vernoemd naar St.-Lambertus. Gekerkt werd in een 'schuurkerk', in een gebouw dat gedeeltelijk ook gebruikt werd als pastorie. De oude St.-Hubertuskapel in Cromvoirt stond leeg. Sinds 1648 mocht deze van de overheid niet gebruikt worden voor de rooms-katholieke eredienst. En er waren geen protestanten genoeg om de kapel te onderhouden. Daarom verpauperde ze. In 1824 werden de laatste restanten, een torentje, gesloopt.

In 1886 begon de bouw van een nieuwe St.-Lambertuskerk en pastorie aan de St.-Lambertusstraat. In 1888 werd de kerk in gebruik genomen. De kerk was een ontwerp van architect C. Weber, die ook de St.-Petruskerk in Vught tekende. De kerk had een toren, die in 1944 door de Duitsers werd opgeblazen. Na de oorlog is de zwaar beschadigde kerk gerestaureerd, maar de toren heeft zijn oude afmetingen niet teruggekregen.

Dorpsleven

Cromvoirt wordt gekenmerkt door een levendig verenigingsleven. Muziek nam daarbij een belangrijke plaats in:

De familie Kempenaars (foto: familie Schuurmans).

het (kerk)koor en de fanfare (St.-Lambertus). Maar niet alleen muziek leidde tot verenigingen. Van 1516 tot het midden van de negentiende eeuw bestond in Cromvoirt het St.-Jorisgilde. Het was een schuttersgilde dat schoot met de voetboog. Van geheel andere aard was het Musschengilde, dat in 1864 werd opgericht. Leden van dat gilde schoten op mussen en andere vogels, zoals kraaien en eksters. Op de jaarlijkse teerdag moesten ze een minimum aantal koppen inleveren. Werd dat minimum niet gehaald, dan moest een boete worden betaald. Wie meer ving, kreeg een premie. Natuurlijk waren er ook heel wat kerkelijke organisaties, zoals Aartsbroederschap der H. Familie en katholieke plattelandsorganisaties. Andere organisaties hielden weer verband met de professionele achtergrond van de meeste Cromvoirtenaren: de agrarische sector. Zo was er het Veefonds, dat bedoeld was om veehouders een vergoeding te geven als hun veestapel getroffen werd door veepest. De veehouders zelf vulden dit fonds door een bepaald bedrag per dier te betalen. In 1917 werd in Cromvoirt de Rooms-Katholieke Boerenbond opgericht met direct al 111 leden. De bond kocht kunstmest en veevoer in voor de leden. In 1918 volgde de oprichting van een Boerenleenbank. Cromvoirt kent oude dorpstradities, al werden sommige van die tradities

omstreeks 1900 door meester Paijmans opnieuw 'uitgevonden'. Dat gold met name voor de 'eieromhaal' of 'eieromgang' en het dansen rond de 'Pinksterblom'. Op woensdag in de Goede Week of op Witte Donderdag trekken schooljongens met versierde stokken of ratels door het dorp en zamelen onder het zingen van een liedje eieren (of wat geld) in. Het refrein is: 'Een ei is geen ei, twee ei is een half ei, drie ei is een paasei'. Dit gebruik bestond ook in Haaren en Helvoirt. Typisch voor Cromvoirt is de Pinksterblom. Op eerste Pinksterdag gaan de meisjes rond door het dorp om geld op te halen. Bij ieder huis maken ze een rondedans om de 'Pinksterblom', een vooraf uitgekozen meisje, dat in het wit gekleed gaat en met bloemen is versierd. Zij heeft een in zilverpapier gewikkeld eierdopje bij zich, waarin het ontvangen geld wordt bewaard. Eierdop en geld gaan vervolgens naar de 'Judus', een meisje dat het jaar daarvoor Pinksterblom is geweest.

(basistekst: Henk Smeets)

Geraadpleegde literatuur

Bever e.a., *Jolanda Cromvoirt belicht*, Cromvoirt 2010.

Caspers, Thijs 'Geen brave beesten. De wilde fauna van Vught in vroeger tijd', in: *Vughtse Historische Reeks*, deel XII, p. 90-101.

Wols, Rien 'Van ijsberen, tijgers en de stier Sjoerd. Aspecten uit de geschiedenis van Cromvoirt als zelfstandige gemeente tussen 1811 en 1933', in: *Vughtse Historische Reeks*, deel VII, p. 44-72.